

Sólyom Réka könyvének befejező részében. A téma adott, az anyag folyamatosan és „magától gyarapodik”, így hát kívánom, hogy további szemantikai esettanulmányok és elemzések készüljenek – újabb tanulmányok és könyvek formájában.

Heltainé Nagy Erzsébet

tudományos főmunkatárs – egyetemi docens

MTA Nyelvtudományi Intézet – KRE BTK Nyelvtudományi Tanszék

Vörös Ferenc: Kis magyar családnévatlasz. Kalligram, Pozsony, 2014. 440 lap

Érdekes könyv Vörös Ferenc *Kis magyar családnévatlasza*. És több szempontból is érdekes: külleménél, könyvészeti megoldásainál fogva, a tartalmát tekintve, a legkorszerűbb módszerek alkalmazásával történő feldolgozását és annak térképeken, táblázatokban összefoglalt bemutatását elénk tárva. Az olvasó legelső mozzanata, hogy kezébe veszi, majd nézegeti a könyvet. Itt éri az első meglepetés, az első érdekesség. A kötet fekvő téglalap formátumú, elsőső kőtestáblája színes térképrészlettel hívja föl magára a figyelmet. A szöveges részben a szedéstükör három függőleges kolumnára, azaz hasábra tagolt. Ez ugyan megnehezíti az európai ember számára az olvasást, hiszen könyveinkben ez számunkra szokatlan. Indokolja azonban ezt az 56. oldaltól kezdődő térképtár, amely máskülönben nem lett volna elhelyezhető és áttekinthető. A külsőleges, technikai meglepetés után tekintünk át a könyvet szakmai szempontok alapján.

A kötet címe nagyon találó és kifejező. Valóban családnévek atlasza és „kis” térképgyűjtemény, hiszen „mindössze” 106 magyar családnévet dolgoz föl a szerző által rendelkezésre álló összes számú magyar családnévből, amely mindösszesen 10 182 552 alapadattal számol a 2009. január 1-jei eszmei állapot szerint. A szerző választása arra a százhat családnévre irányult, amelyeknek száma ezen évben tízezer fölött volt Magyarországon.

Az előszóban és a bevezetésben megismerhetjük a kutatás előzményeit, az előmunkákat, az anyaggyűjtés lehetőségének különleges elérhetőségét, valamint a feldolgozás módszerét. Mindezt ismertette már sokkal részletesebben egy korábbi, 2013-as kötetében (*Mutatvány az 1720-as országos összeírás névföldrajzából*, 27–9), amellyel ott részletesebben megismerkedhet az olvasó. Ezt követi egy nagyon célirányos irodalomjegyzék, amely segíti a hasonló témában kutató kollégákat a válogatásban és a könnyebb eligazodásban.

Térjünk vissza az atlasz szakmai bevezető részére, kiemelve belőle néhány fontos vagy figyelemfelkeltő momentumot. A szerző maga írja, hogy négyévnyi munkáját ajánlja „a szakmai közönség és a szélesebb publikum számára”. A 13. oldalon egy korábbi írásának idézetét olvashatjuk, hogy valójában számára mit jelent a szélesebb, szakmai olvasói kör – nem kívánom a 17 soros részt pontosan citálni (honismeret, néprajz, kisebbségkutatás, kontaktológia, migráció és településtörténet kutatói stb.). Mindvégig összeveti munkáját a hazánkban eddig megjelent két legnagyobb családnévgyűjteménnyel, Kázmér Miklós *Régi magyar családnévek szótárával* és Hajdú Mihály családnév-enciklopédiájával. Keresi az egyezéseket, a hasonló megállapításokat, és mindvégig elénk tárja azokat az általa megállapított eredményeket, eltéréseket, amelyek újak az általa vizsgált névanyag adatai alapján. Szemléletesen tárja elénk, hogy a spontán vezetéknevek és a tudatos névváltoztatások, illetve a természetes és mesterséges névállomány hogyan keveredik a magyar névrendszerben. Mindezt bonyolítja az olyan, hazánkban használatos esetek, mint a többrészes családnévek, illetve ezek helyesírási változatai (külön- avagy kötőjelesen írva), az idegen és jövevényréteghez kapcsolt névkiegészítők, a szláv nyelvekből átkerült neveken meghagyott *-ova* birtokosképző, az egyéb közszói elemeket tartalmazó személynevek. Mindezt bonyolítja az a tény, hogy 2004-től Magyarországon megengedett a házastársak nevének összekapcsolása, amely, mint ahogy írja: „megnyitotta a kapukat a mesterséges családnévállomány rétegének felszaporodása előtt” (24).

Külön izgalmassá teszi a 2009-es névállomány vizsgálatát azzal, hogy korábbi, 1720-ból való gyűjtéséből bemutat és összevet 15 nevet, és ezeket térképlapon is mellékelni az összehasonlíthatóság céljával. Kevés ez a 15 név, ám mégis elegendő ahhoz, hogy bizonyíthassa: a természetes és a mesterséges migráció nem változtatta meg a történeti névréteg arányait (lásd a 29 lapon közölt táblázatot, amelyen az 1720-as és a 2009-es adatbázisok gyakorisági listáit veti össze a 12 leggyakoribb név esetében). Megállapítja, hogy „a korábbi népességmozgalmak ellenére időbelileg

nagyfokú állandóságot mutat a területi tagolódás”. Részletesen ismerteti, hogy a 18. század eleji összeírás milyen buktatókat tartalmaz. Csak néhányat említek ezek közül: a conscriptorok bemon-dás, sőt sokszor a falu előljárójának közlése alapján rögzítették a neveket, más nyelvtérületről és nyelvjárásból érkeztek, eltért a katolikus és református vallásúak írásgyakorlata, különböző volt az iskolai végzettségük, de még az elhallást is figyelembe kell vennünk stb. És a végére hagytam azt a nagyon fontos tényrt, hogy ezen összeírás nem fedte le a teljes magyar nyelvtérületet: hiányzik belőle több megye, az elzárlogosított 13 szépesi város Lublóval együtt, Horvát-Szlavónország stb. (Ezen fejezetben indokolja meg azt is, hogy miért nem az 1715-ös összeírás adataira támaszkodott. Ennek bemutatásától most eltekintek.)

Könyvének ez a része foglalkozik azzal a témakörrel, amely az ortográfiai jelenségekre, eltérésekre vonatkozik. Ilyenek: a szóvégi *th* kapcsolat, az *oo~oó*, *aa~aá*, *i~y~j* jelölése stb. Ezek közül egyet érdemes feltétlenül kiemelni. Korompay Klárát idézi, aki talán olyan foglalta össze a bizonyos egytagú családnévben a szóvégi betűkettőzést olyan neveknél, mint *Papp, Kiss, Veress*. Ezt szeretném egy gondolattal kiegészíteni. E helyesírási jelenség egyik oka lehetett az is, hogy az azonos hangzású közzsztól való megkülönböztetésre (is) irányulhatott, azaz az írásképe célja épp maga a nevesítés volt. Az összeírók mindezek mellett szabadon döntöttek a nevek rögzítésekor: „Ugyanis a 19. század végéig nem voltak érvényben olyasféle szabályok, amelyek a név változásakor és/vagy megváltoztatásakor általános, mindenkire kötelező érvényű útmutatást adtak volna” (32. l.). Sok függött az anyakönyvező (összeíró) személyétől. (Tágabb családuknban még a 20. század elején is másképp rögzítették a két fiútestvér vezetéknevét, amelyet aztán utódai mind a mai napig öröklönek.) Egészen extra példával lep meg bennünket a szerző a 33. oldalon. Somogy megye egyik részén (mintegy kétnapi járóföldnyi körzetben!) egy palóc nyelvjárást egyén írta össze az adózókat. Ezért az összes *Pap* nevűt a köznyelvi *a* helyett *á* grafémával rögzítette megfelelő hangjelölési gyakorlat hiányában.

Vörös Ferenc a többzernyi térképe közül azt a 106-ot gyűjtötte össze e kötetben, amelyeknek 2009-ben tizezernél több volt az névvelő száma. Ezek közé illesztett be a megfelelő családnévhez tizenöt 1720-as térképet mutatványként. A térképtár elrendezése: lexikai típusok és változatai, morfológiai típusok és változatai, szemantikai és morfoszemantikai típusok. Az első kettőnél betűrendben olvashatók a családnév végig nagybetűsen (*SZILÁGYI*). Ha valamelyik nevet követik a változatai, akkor csak az első betűje nagy (*Szilágyi*). A térképtárban már nincsenek megjegyzések, kommentárok, csak fejezetcímek. Az adatok, térképek, számszerű kimutatások már az olvasó böngészésére vannak bízva. A lexikai típusoknál kilenc fő kategóriát állít föl irányadóul (alkategóriák nélkül), az adott névanyag által indokoltan eltérve a hagyományos rendszerezéstől.

Bal oldal: Felül fejezetszámokkal a cím olvasható. Alatta a nagybetűs családnév. Majd a lokalizálható változatok következnek, a névvariánsok (zárójelben a számuk), alatta a többes tagolódású nevek. Bal sarokban Magyarország megyéi, amelyeknek színárnyalatai mutatják az adott név gyakoriságát. Mellette a megyék regionális gyakorisága következik, megadva, hogy hány fő viselte a nevet, mellette ezrelékben az az arány, amely alapján a sorrendet felállította a szerző. Ez utóbbi nagyon lényeges adat, hiszen az egyes megyék merítési aránya más-más volt, tényleg vezethette volna mind a szerzőt, mind az olvasót. A jobb (páratlan) oldalon egy nagyobb Magyarország-térképen már településenkénti bontásban látható az adott név megterhelési „árnyalata”. (A kötetben a bal és a jobb oldal alkot egy párt. Mivel a továbbiakban minden hasonló „oldalpár” így készült el, nem bocsátkozom ismétlődésekbe.)

Itt szeretném megjegyezni, hogy a jobb oldali térképek nagyon szépen, precízen szerkesztettek, jól leolvashatók a településenkénti mutatók. Ugyanakkor a sok adat miatt néhol ez eléggé sűrűsödik, itt nehezebb a lokalizáció (pl. 305. l.). Mindez nem a szerző hibája, hanem technikai probléma, amelyet ekkora méretű könyvben feloldani nem lehet. Külön szívfoltja a könyvnek a 65–80. oldalak színes kivitelezése, amelyeken már tökéletesen követhető az olvasót érdeklő kisebb terület és annak számadatai. Nagy kár, hogy kutatóink kezét hazánkban a finansziális okok ennyire megkötik.

A lexikai típusoknál meglepő, hogy bizonyos neveknél milyen magas a leírt névvariánsok száma, amely természetesen nem mindig a kiejtett, hanem legtöbbször csupán az írásban rögzített alakra vonatkozik (pl. *Szabó, Tót, Gál, Horvát, Lőrinc* – némelyiknek a száma tíz fölött van).

Jelen írásban nincs helye a polémiának, mégis felvetődik részemről a kérdés: miért nem akarjuk elfogadni a *Kovács* nevet magyar családnévnek (ez a második leggyakoribb vezetéknevünk), amikor közzszió alakja lassan egy évezred óta él a nyelvünkben. Ugyanakkor a *Novák* nevet – amely

szintén szláv etimonú – befogadjuk, még ha meg is állapítjuk róla: „A leggyakoribb magyarországi idegen eredetű családnév” (az idézet Hajdú Mihály enciklopédiájából való).

A lexikai típusok után következnek a már korábban felsoroltak közül a morfológiát bemutató négy térképlap. Számomra is meglepő volt, hogy az *-i* helynévképzős neveink száma megközelíti a kétmilliót (!). A második a szláv *-skŷ* képzős, a harmadik az *-ovics*, a negyedik pedig a német *-inger* képzős nevek adatairól tájékoztat. A szemantikai típusokból három, a morfoszemantikaiból pedig kilenc lap került a kötetbe érdekességként. Zalára a *-fi* patronimikumképző (58 739 adat!), Baranyára a *-fia*, *-fai*, *-fali*, Borsodra a *-falucska/-falucskai* névrészes nevek a jellemzőek. Végül egyetlen ortográfiai jelenséget mutat be a szerző, ez a névvégi *cs* hangérték *ts~ch~cs* grafémával történő jelölése. Megállapítja, hogy a *ts~ch* betűkapcsolat főként Vas és a mai (!) Győr-Moson-Sopron megyékben a leggyakoribb. Az esetet nem tartom véletlennek. A törökök kiűzése után az elnéptelenedett nyugati országsávba horvát ajkú lakosokat telepítettek be. És a magyar helyesírás gyakorlatilag nem tudott mit kezdeni a horvát nevek *cs* végződésével, amely hangértékében *s*, és a horvát helyesírásban is eltért a magyarétól. Szerintem ezt igyekeztek a *ts*, *ch*, néha még *th* formában is jelölni, visszaadni (pl. *Jambrich~Jambrics*, *Jakusith~Jakusits~Jakusich*).

A kötet a térképek jegyzékével, a lexikai típusok mutatójával, majd egy angol, illetve szlovák rezümével zárul. Ezt a figyelmességet talán meg kellett volna toldani egy plusz térképpel, amely elfért volna a könyv védőlapján. Ez pedig a történelmi Nagy-Magyarország vármegyéit lett volna hivatott bemutatni. A fiatalabb olvasói réteg nem biztos, hogy tudja, merre is van Liptó, Bars, Gömör, Turóc, Sáros vármegye. (Ilyenkor mérvadónak az 1910-es állapotokat szokás venni, mivel a megyehatárok közben sokszor változtak.)

Vörös Ferenc családnévátlasza hazánkban egyedülálló, példaértékű és a további kutatásokhoz kiváló módszertani útmutató. Írásaiban utal rá a szerző, hogy Közép-Európa területén nem bővelkedünk a névátlaszokban. Való igaz, meg kell azonban jegyezni, hogy más országokban is elindult ennek a hiánynak a pótlására a törekvés. Csupán példaként utalok egy lapnyi részletre a lengyel névtanósok hasonló jellegű munkájából: <http://www.moikrewni.pl/mapa/kompletny/przywara.html>.

A kötet bemutatását azzal kezdtem, hogy érdekes és ritka könyvet vehet kezébe mind a névtanos, mind az érdeklődő olvasó. A kötet öt év alapos, időigényes, aprólékos és mindenre kiterjedő munkájának az eredménye. Imponáló a szerző szakmai és informatikai tudása, a kartografikus ábrázolásban, térinformatikában való jártassága – egyáltalán az alkalmazott módszer kiérlelése és a gyakorlatban történő megvalósítása. Az itt közölt 106 név (vagy variánsa) két oldalt kapott a könyvben. Az ilyen két-két oldal feldolgozása az első lépésektől (anyaggyűjtés, csoportosítás, számszerű megvalósítása stb.) az eredményig felér egy külön, önálló publikációval. Ajánlom ezt a névföldrajzi kötetet minden névtudománnyal foglalkozó szakembernek, továbbá mindazoknak, akik valamilyen interdiszciplináris szakterületen találkoznak a nevekkal, névösszeírásokkal, valamint minden kedves érdeklődő olvasónak.

Fülöp László
ny. főiskolai tanár
Kaposvári Egyetem